[1] Tekst en foto's Ina en Ruud Metselaar – www.comomeerinfo.nl

Bezienswaardigheden in de nabije omgeving van Menaggio. I. Van Menaggio naar Breglia

Nadat ik eerder aandacht besteedde aan Menaggio[2], volgt hier meer informatie over de dorpen in de nabije omgeving van het dorp. De keuze is natuurlijk vrij willekeurig en alleen gebaseerd op mijn eigen ervaring. In dit artikel Nobiallo en het gebied tussen Loveno en Breglia (zie kaart pag.9). In deel II volgt Croce, in deel III de dorpen tussen Croce en Porlezza in het Val Menaggio.

Nobiallo

Enkele kilometers ten noorden van Menaggio ligt aan het meer het dorpje Nobiallo. Vanouds was dit een vissersdorp, maar het was ook bekend om zijn rijke gipsafzettingen. Met zijn nauwe straatjes heeft het nog veel van het middeleeuws karakter bewaard. Als u door de hoofdstraat loopt, ziet u bij de kerk, boven een grotendeels vergaan fresco, de straatnaam "Via Regina", de weg die al vanaf de Romeinse tijd Como verbond met Chiavenna. De weg was op veel plaatsen al slecht begaanbaar, maar juist hier bij Nobiallo begon het meest beruchte deel van de route. Ze loopt hier over de steile helling van het Sasso Rancio. De bekende historicus Paolo Giovio schreef in 1537 dat "geen enkel persoon met een gezond verstand te paard over het Sasso Rancio zal trekken". Hoe terecht die opmerking was, heeft generaal Bellegarde ervaren toen hij in 1799 met zijn troepen hierlangs trok en zware verliezen leed. Op de foto ziet u een stukje van de route van Nobiallo naar S. Abbondio.

De Via Regina in Nobiallo iets voor het begin van de route over het Sasso Rancio (foto rechts)

[1] Verzoeken om toezending per email aan: r.metselaar@comomeerinfo.nl
[2] Nieuwsbrief 5 (2010) – Een wandeling door Menaggio

Een alternatieve route liep over Plesio, Breglia en Carcente, het voetpad dat u nu nog steeds kunt volgen als onderdeel van de Via dei Monti Lariani. Volgens Marcarini, de auteur van de wandelgids "Il sentiero della Regina" is het oude voetpad over het Sasso Rancio nu goed te bewandelen doordat men op de gevaarlijke punten beveiligingen heeft aangebracht[3]. Zelf heb ik dit niet uitgeprobeerd. Overigens is deze route tot 1902 in gebruik gebleven omdat pas in dat jaar de huidige weg langs het meer werd aangelegd.
Op korte afstand van het dorp vinden we langs de via Regina het kerkje van de Madonna della Pace, dat gebouwd werd ter ere van de vrede van de Pyreneeën tussen Frankrijk en Spanje in 1658.

De scheve klokkentoren van Nobiallo

De grootste bezienswaardigheid van het dorp is de scheve, romaanse klokkentoren van de parochiekerk van Nobiallo, gewijd aan de heiligen Bartolomeo e Nicola. De toren is ten opzichte van de omgevende huizen betrekkelijk laag, vrijwel zeker omdat ze al tijdens de bouw begon te hellen door verzakking van de ondergrond en men het werk daarom afbrak. De zonnewijzer is opvallend horizontaal gemonteerd. De toren is typerend voor de Romaanse stijl in het gebied van Como, met regelmatig metselwerk in "moltrasio steen", een grijze kalksteen die in de buurt van Moltrasio werd gewonnen. Deze steen werd op vele plaatsen rond het meer gebruikt omdat ze goed te splijten en te bewerken was. De decoraties zijn in dezelfde steen uitgevoerd; het vlak wordt gebroken door het middendeel iets dieper dan de randen te maken en wordt afgesloten met boogjes. De dubbele openingen voor de klokken zijn afgesloten met rondbogen en hebben een heel slank tussenzuiltje. Ook bij dit dubbele venster is te zien dat de bouwmeesters hebben geworsteld met de vraag hoe dit hellende bouwwerk te voltooien.
De kerk werd in de loop van de tijd vele malen veranderd en in 1724 werd ze zelfs iets verkleind. In het schip vinden we een biechtstoel met fraai houtsnijwerk uit ongeveer 1650. De fresco's in het schip zijn van Luigi Tagliaferri uit eind achttienhonderd. Op het hoofdaltaar van gemengd marmer zien we een doek uit eind vijftienhonderd van de *Madonna op de troon met de heiligen Bartolomeus en Johannes de Doper*.

Loveno

Ongeveer 100 m boven Menaggio vinden we het dorp Loveno met vele grote villa's van patriciersfamilies. Om Loveno te bereiken volgen we in Menaggio de via Per Loveno en de via N. Sauro. Aangekomen op de viersprong in Loveno kunt u rechts afslaan over de via Per la Grona tot de parkeerplaats links op de hoek van de via P. Lombardini. Het alternatief is rechtdoor te gaan naar de parkeerplaats bij de kerk.
Volg de via Lombardini tot het largo Vittorio Veneto. Hier ligt links op de hoek met de via XXIV Maggio de villa Scanavino. Deze villa was eigendom van de graven Bolza, een adellijke familie met wortels in de 14^{e} eeuw. In zijn huidige vorm is de villa 18^{e} eeuws met portalen, balkonnetjes en in het interieur barokke fresco's; het is nu ingericht als appartementengebouw.

[3] Albano Marcarini, Il sentiero della Regina - Da Como a Chiavenna, Lyasis edizioni, Sondrio, 2000

We volgen nu de via Garavaglio Rognoni tot de parochiekerk van S. Lorenzo en Agnese. Onderweg ligt rechts ligt een grote tuin die behoort bij de villa Caravaglio-Ricci. Voor de kerk slaan we rechtsaf naar de villa Vigoni, die vrijwel meteen links ligt. Ze was eigendom van de Duitse zakenman Enrico Mylius. De villa en tuin zijn te bezichtigen. Er tegenover ligt de villa Caravaglio-Ricci, die regelmatig wordt gebruikt voor congressen.

Villa Calabi

Villa Govone

We lopen het straatje weer terug en nemen links de via Vigoni tot deze uitkomt op de via d'Azeglio. Vrijwel op de hoek, op nummer 3 van de via Augusto Camboni, ligt een geel huis, de villa Calabi, vroeger eigendom van de beroemde politicus/schrijverMassimo d'Azeglio. In de villa resteren verschillende fresco's van de schrijver met scènes uit zijn historische romans. We lopende via Camboni uit tot we rechtsaf de via Volta inslaan. Deze straatnaam herinnert eraan dat de familie van deze grote wetenschapper hier vandaan kwam.

Aan het eind van de via Volta, op nummer 14, ligt op de hoek met de via Per Plesio de villa Govone (vroeger palazzo Guaita), nu eigendom van de gemeente. De villa was van generaal Govone, adjudant van koning Victor Emanuel II. Het 17^{e} eeuwse gebouw, met zijn indrukwekkende vierkante massa, werd in de 20^{e} eeuw uitgebreid.

We volgen rechtsaf de via Per Plesio tot het kruispunt en gaan dan een klein stukje naar rechts tot het met mooie kiezels bestrate piazza Mylius Wachs. Hier ligt links de villa Bel Faggio, vroeger eigendom van de ambassadeur Stikker, secretaris-generaal van de Nato, die hier vele illustere personen ontving, zoals Adenauer, Spaak, Norstads. De villa is 18e eeuws en is in zijn eenvoud van grote architectonische waarde, erachter ligt een fraaie tuin. Van hier lopen we het laatste stukje terug naar de parkeerplaats.

De kerk van de heiligen Lorenzo en Agnese

Ze heeft één schip met vier zijkapellen en altaren in kostbaar marmer die de rijkdom van deze gemeenschap tonen. In de tweede kapel links staat een prachtig altaarstuk in kersenhout uit het midden van de 18e eeuw; op het altaar staat een houten beeld van de *Madonna met Kind* uit 1737 van Lorenzo Matieli, een beeldhouwer die in Wenen werkte. Het is vermoedelijk een geschenk van een emigrant. Aan de linker wand hangt een doek van *de kruisiging met de heiligen Sebastiaan, Marta, Gregorius de Grote en Rocco*, geschonken door de emigranten in Milaan en gedateerd 1607. Op het altaar in de linker kapel, gewijd aan de Maagd, zien we een doek met de *Madonna met Kind en de heiligen Antonio Abt, Agnese en een schenker,* uit het begin van d e 17^{e} eeuw.

Een tweede kostbaar stuk is het gouden altaarstuk op het hoofdaltaar van de *Madonna van de zeven smarten tussen de heiligen Lorenzo, Agnese en de schenker*. Het is waarschijnlijk gemaakt door schilders uit het Zwitserse Ticino in de eerste helft van de 16^{e} eeuw.

Villa Vigoni

Als we bij de kerk rechtsaf slaan, bereiken we villa Vigoni, welke in de eerste helft van de 18e eeuw werd gekocht door de rijke zakenman Enrico Mylius uit Frankfurt[4]. Hij liet de villa door Gaetano Besia verbouwen en vergroten in neoklassieke stijl en kocht grote stukken grond op voor de aanleg van tuinen. Na zijn dood ging de villa naar zijn schoondochter Luigia Vitali, die een tweede huwelijk had gesloten met Ignazio Vigoni. Het interieur is rijk voorzien van schilderijen o.a. van Hayez, Canella en andere vooraanstaande schilders. Alle kamers zijn mooi gemeubileerd en verrijkt met keramiek, beelden en andere kunstvoorwerpen, terwijl er een rijk voorziene bibliotheek is met honderden boeken uit de periode 1500-1700. Rond de villa ligt een park van 80 ha ontworpen door de architect Balzaretti in de 19e eeuw met prachtige oude bomen en vele zeldzame planten; ook is er een kas met orchideeën. In het park is een tempeltje dat Enrico Mylius liet bouwen ter nagedachtenis aan zijn jong gestorven zoon Giulio. De zijwanden zijn gedecoreerd met twee schitterende bas-reliëfs. Een ervan is van Thorwaldsen en toont de godin Nemesis op een wagen, het andere is van Marchesi uit 1832 en toont de stervende Giulio Mylius. Verder staan er twee bustes van Marchesi, die Mylius en zijn zoon uitbeelden. In 1983 besloot Ignazio Vigoni, die geen erfgenamen had, de villa bij zijn dood aan de Bondsrepubliek Duitsland te schenken. De Duitse regering heeft er nu het centrum voor de bevordering van Italiaans-Duitse culturele samenwerking van gemaakt.

Hek villa Vigoni

Reliëf in villa Vigoni gemaakt door Thorwaldsen

Tegenover villa Vigoni ligt villa Garovaglio, 19e eeuws en eveneens omringd door een grote tuin. Ook deze is eigendom van de BRD en wordt vooral gebruikt voor de organisatie van congressen. Ze herbergde een rijke archeologische verzameling, bijeengebracht door Alfonso Garovaglio tijdens zijn reizen. De collectie is nu ondergebracht in het Museo Civico in Como.

Loveno is een goed beginpunt voor diverse bergwandelingen. Bij het toeristenbureau in Menaggio kunt u een boekje vinden waarin vele wandelingen worden beschreven (zie kaart pag.9).
Om een idee te geven van de mogelijkheden noem ik er een drietal: 1) via Piazzo en Logo naar Plesio en Breglia; 2) over Piamuro naar Sasso Corbee en terug over Codogna naar Loveno; 3) via Codogna naar Rogolone en terug over Gonte. Ik ken deze paden echter niet uit ervaring.

[4] De villa is op donderdagmiddag na afspraak te bezichtigen; tel. 0344 361232

Barna

Vanuit Loveno nemen we de weg richting Plesio. In Ligomeno kunnen we links afslaan naar het kleine dorpje Barna. Halverwege passeren we het 16e eeuwse kerkje van S. Rocco. Op de buitenmuur zijn nog de resten van de bovenkant van een fresco van de heilige te zien. Het wordt toegeschreven aan Il Fiammenghino[5]. Het kerkje zou gebouwd zijn na de pest epidemie in 1648-'49. Binnen is een marmer altaar en een doek met *S. Rocco* uit begin 17e eeuw, geschonken door de emigranten uit Milaan.

Fontein op het kerkplein in Barna

Iets verder bereiken we Barna, een dorpje met kleine slingerende straatjes en gebouwen met fraaie portalen en decoraties die de belangrijkheid en sociale status van de bewoners demonstreren. Het dorp heeft bij de kerk een uniek plein met een prachtige fontein, die in 1862 geschonken werd door de adellijke familie Manzi. Hun familiewapen ook terug te vinden op een van de huizen. Ook kunt u de wapens terugvinden van de families Bolza en Polti-Petazzi. De parochiekerk van S. Maria Magdalena dateert uit 1636. Ze heeft een enkel schip met drie zijkapellen waarin verscheidene schilderijen uit de Lombardijse school.
Vanuit Barna kunnen we met de auto niet verder en rijden we terug via Ligomeno naar Plesio.

In het dorp zijn verschillende wandelroutes aangeduid, bijvoorbeeld naar Velzo, naar Sasso Corbee en naar Loveno.

De kerk van S. Maria Magdalena

In de nis voor de doopvont staat een kostbaar houten *Kruisiging* uit de 17e eeuw. De wanden en het plafond zijn beschilderd. De kapel links met een beeld van de Maagd van Carmelo heeft schitterend stucwerk en fresco's van karmelieter heiligen: *S. Teresa van Avila*, met doornenkroon en met het hard doorboord door een engel, en op het gewelf de *geschiedenis van S. Simone Stock*. In de kapel rechts hangt een schildering van *Pinkster* uit begin 1700, een getrouwe kopie van de schildering van Morazzone in de kerk van S. Augustinus in Como. Uit het wapen links onder zien we dat het een geschenk is van een lokale familie. Het mooie altaarstuk van het hoofdaltaar geeft een uitbeelding van de *Kruisafneming van Christus met de heiligen Johannes Evangelist, Carlo, Rocco, Antonius Abt en Magdalena*, binnen een rijk besneden en vergulde lijst. Het wordt gedateerd in 1604 en is afkomstig van de emigranten uit Milaan. Boven het hoofdaltaar staat een houten tabernakel uit het laatste kwart van de 17e eeuw, maar in 1896 op kosten van de familie Manzi gerestaureerd. De voorzijde van het altaar is prachtig versierd met zijde met geborduurde bloemenmotieven in zilver- goud- en veelkleurig draad. Het orgel is van Carcano uit 1886.

Plesio

Vanuit Barna teruggekeerd naar Ligomeno, slaat u linksaf naar Plesio. Vanuit Plesio (595 m) heeft men een schitterend uitzicht over het meer. Het dorp heeft ook een aardig centrum, dat zijn

[5] Zie voor deze schilder mijn boekje De Tre Pievi en het Valchiavenna

middeleeuws karakter nog heeft bewaard. Evenals in Barna zijn er boven verschillende portalen nog wapens te zien van de belangrijkste families: de Saglio, de Bertarelli, de Fiocchi, de Petazzi.
Het gebied rond het dorp was al in de oudheid bewoond zoals blijkt uit vele opgegraven voorwerpen uit de prehistorie. In 1900 vond men vlak bij het dorp op een diepte van 2,5 m twee stenen potten aan de weg naar Calveseglio. Een van de twee was leeg, de andere bevatte de as van een overleden vrouw, vergezeld van enkele bronzen sierraden: een halsversiersel met verschillende hangers en een fibula (een sluitspeld). De voorwerpen vertonen veel overeenkomstem met de talloze vondsten uit het Ca'Morta, het belangrijkste grafveld bij Como en konden worden gedateerd in de Golasecca III cultuur, de laatste periode van de ijzertijd, circa 600 vC. Het Museo Civico in Como heeft en grote verzameling van voorwerpen uit deze prehistorische culturen.
Ook iets verderop, in de muurtjes langs de muilezelpaden van Breglia naar Acquaseria en van Magino naar Villa vond men overblijfselen uit de prehistorie, de zogenaamde 'pietre coppelliformi' d.w.z. stenen waarin uithollingen zijn gehakt. Soortgelijke uitgeholde stenen zijn op diverse plaatsen lang het meer te vinden. De betekenis ervan is echter nooit opgehelderd.
Naast de vondsten uit de prehistorie zijn er in Plesio en Breglia ook twee Romeinse graven te zien. In de Romeinse tijd verbrandde men de lichamen niet langer, maar men begroef ze in grote tombes die werden uitgehakt in zwerfsteen. Zo'n tombe staat bekend als een 'masso-avello'. In het buurtschap Calveseglio werd er een gevonden uit de 2^{e} eeuw nChr. U bereikt dit graf door kort vóór Plesio de splitsing links een stukje omhoog te rijden. Het graf ligt rechts, iets beneden de weg en is aangeduid met een bordje. Het is een holte van 1,92 m lengte, 0,87 m breedte en 0,43 m diepte uitgehakt in een rotsblok. Aan een kant is de steen iets verhoogd als hoofdsteun. Ook de oorspronkelijke dakvormige deksteen is teruggevonden, maar omdat deze is verwijderd, staat het graf vaak vol water en ziet er uit als een badkuip. Deze deksteen meet 240x133 cm met een dikte van 10-15 cm. Hoewel de steen nu onder de grond lag, is het wel zeker dat ze oorspronkelijk in het zicht stond opgesteld. Van dit type graven zijn er in de provincie vele gevonden; ze waren bestemd voor belangrijke personen. Een tweede tombe staat in Breglia (zie onder).
Verder is van de geschiedenis van Plesio weinig bekend. Wel weten we dat er in 1169 een klooster werd gesticht door een aantal cisterciënzer monniken die gevlucht waren van het eiland Comacina nadat het door keizer Frederik Barbarossa was verwoest. In het dorp zijn nog wat resten van huizen op een plaats die nog altijd "il convento", het klooster, wordt genoemd.
Iets buiten het dorp staat de parochiekerk van S. Fedele uit 1582 met een klokkentoren uit 1716.

"Masso Avello", een Romeins graf uit de 2^{e} eeuw nC., ontdekt in 1908 bij Plesio

De parochiekerk van S. Fedele

Bijzonder in de kerk is het schilderij in de kapel links van *S. Franciscus die de stigmata ontvangt**, wellicht van Ortensio Crespi uit circa 1610. In het priesterschip vinden we naast een 19e eeuws marmeren altaar muurschilderingen met de *geschiedenis van S. Fedele*, gemaakt in 1909 als remake van de schilderingen uit de 17e eeuw. Tegen de achterwand van het priesterkoor hangt een doek uit begin 1700 met *S. Michael Aartsengel* te paard, die een duivel verslaat. In het schip hangen enkele doeken uit de 18e eeuw; in de kapel links met een 18e eeuws altaar in gemengd marmer en een ancoon met een houten beeld van de *Madonna van de Rozenkrans met kind* uit het tweede kwart van de 17e eeuw, hangt een doek met *S. Franciscus die de stigmata ontvangt*. In de kapel rechts met een 18e eeuws altaar in marmer en stucwerk staat een recent beeld van *S. Antonius van Padua met Kind* en twee 17e eeuwse schilderijen met *de geschiedenis van S. Antonius van Padua en S. Carlo Borromeo*. In de sacristie staat de zuil van de Pest" uit 1649.

Breglia

Enkele km voorbij Plesio bereiken we Breglia (749 m). Hier stort de berg Grona zich vrijwel loodrecht omlaag in het meer, op de plaats die het Sasso Rancio wordt genoemd vanwege de kleur van de rotsen die zeer ijzerrijk zijn (rancio dwz sinaasappelkleurig). Dit was vroeger een berucht gevaarlijk deel van de Via Regina.

Als u het dorp binnenkomt, rijdt u langs een klein kerkhofje met daarvóór een Romeins graf uit de 6e eeuw. Iets verderop ligt de parochiekerk van S. Gregorio Magno, die in 1873 werd gebouwd op de fundamenten van de oude kerk die ingestort was. In de kerk zijn nog enkele voorwerpen te zien uit de oude kerk. In het priesterkoor staat laat 16e eeuws altaarstuk**.** De schildering is in slechte staat. De zijwanden van het priesterkoor tonen twee 18e eeuwse doeken: links *S. Antonius Abt*, rechts *S. Rocco.*

Vanuit Breglia kan men in ruim een uur een aardige en niet te zware rondwandeling maken langs de kerk van S. Domenico. Het pad begint aan de rechterkant van de parkeerplaats naast de parochiekerk. Al snel is er een splitsing waar u links aanhoudt. Onderweg is er een plek waar u een geweldig uitzicht over het meer heeft. Niet lang daarna bereikt u de kerk van S. Domenico, waar u opnieuw een prachtig uitzicht over het meer heeft. Binnen de kerk bewaart men een marmeren standbeeld van de *Maagd* uit 1740, geschonken door de familie Tatti, geëmigreerd naar Genua.

Muurfresco in Breglia

Mijn echtgenote op een uitzichtpunt boven de Sasso Rancio

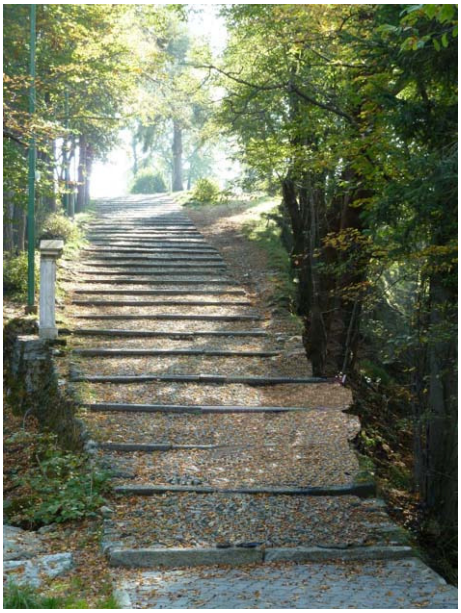

Boven: De kerk van S. Gregorio Magno in Breglia; rechts van de kerk begint de wandeling naar de Madonna di Breglia; op de rechter foto de trap die vanaf de Madonna di Breglia naar het dorp leidt.

Na de kerk loopt u een stukje langs een weiland, gaat dan op de T-splitsing links af, waarna u het kerkje van de Madonna bereikt. Het is gebouwd in 1750 op een plaats waar men een groot deel van het meer overziet. Binnen de kerk staat een marmeren beeld van de maagd, een gift van ene naar Genua geëmigreerde Tatti uit 1740, nadat deze de pest had overleefd. Van hier gaat u omlaag over een brede weg omzoomd met bomen, bijna een trap. Langs de weg staan 14 zuiltjes die waarschijnlijk het mysterie van de Rozenkrans symboliseren. Beneden gekomen op de hoofdweg ligt meteen rechts het kerkhofje met het bovengenoemde Romeins graf.
Als u niet de hele rondwandeling wilt maken, kunt u natuurlijk ook bij het kerkhof omhoog lopen over de goed bestrate weg langs de 14 stations en in ongeveer 10 minuten de kerk van de Madonna bereiken.

Vanuit Breglia zijn ook nog vele andere bergwandelingen mogelijk. Breglia is bijvoorbeeld een van de plaatsen waar u het wandelpad Via dei Monti Lariani in kunt slaan dat langs het hele meer loopt. Voor deze route zijn er vier deelbeschrijvingen te verkrijgen bij de toeristenbureaus. Ook kunt u van hieruit in iets minder dan twee uur naar de Rifugio Menaggio lopen, een stijging van 650 m. Het pad is aangeduid met een bordje “Rifugio Menaggio” en met rood-wit-rode tekens. Vanuit de berghut is de top van de Monte Grona (1736 m) in ca 1,5 uur te bereiken (route 1 op onderstaande kaart).

Bij het toeristenbureau in Menaggio is een boekje te krijgen met wandelingen in de omgeving van Menaggio (beschrijving in het Italiaans, Engels, Frans en Duits) onder de titel “A piedi nei dintorni di Menaggio). Onderstaand kaartje komt uit dit boekje. De wandeling die ik onder Breglia beschreef is aangegeven met nr. 4 op deze kaart. In mijn vervolg artikel II over Croce vindt u wandeling 6 en in artikel III over het Val Menaggio geef ik een beschrijving van de wandelingen 3 en 7.

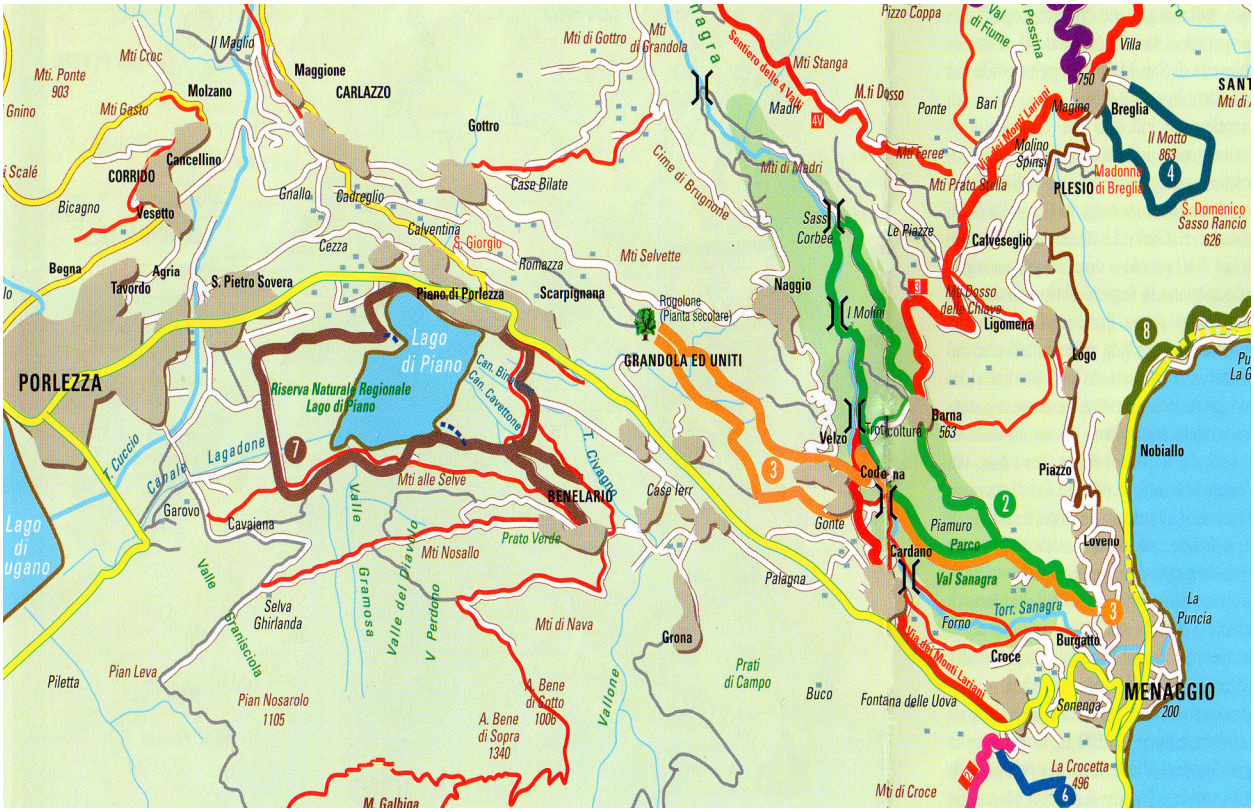

Kaart met wandelingen uit het boekje "A piedi nei dintorni di Menaggio", verkrijgbaar bij het toeristenbureau in Menaggio